

A Comparative Criticism of the “Shadow” Archetype in the Poems of Forough Farrokhzad and Sylvia Plat*

Zahra Khatami Kashani

Abstract

1. Introduction

One of the important fields of comparative literature is the interdisciplinary studies such as psychological criticism of literary works. This criticism expresses and compares the states of mind and personality structure of artists of different countries with different cultures. Among the important subjects in this criticism is the archetypal criticism which looks at similarities and differences of literary works of different countries through an introspective and psychological view. In this regard, one of the important archetypes is the shadow archetype. This archetype is the animal and inferior part of human personality which includes all unethical, lustful and forbidden desires and activities. According to Young’s theory, within the evolution and individualation process and in movement from shadow toward oneself, the ego should be able to pass the negative specifications of shadow such as pride, lust, greed, covetousness and etc. in order to reach himself. However, the shadow archetype has also positive aspect. Excitement, creativity, creation and many of natural instincts are positive aspects of shadow which the human needs them for life continuation. Whereas, when the poets sing the poem, they are

* Article history:

Received 17 December 2022

Received in revised form 30 April 2023

Journal of Comparative Literature

Year 15, No. 28, spring and summer2023

Accepted 06 June 2023

Published online: 16 September 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Assistant Professor. Islamic Azad University. Naraq Branch.Naraq.Iran. E-mail: zahra.khatami@iau.ac.ir

connected to the unconscious mind and represent its contents to the audiences, investigation of archetypes such as shadow archetype is a way to recognize the hidden dimensions of their personalities.

In this article, the poems of two poets, Forough Farukhzad and Sylvia Plath, have been investigated and discussed from this viewpoint. Many similarities and little differences of personality and lifestyle of these two poets led to occurrence of similar manifestations of shadow archetype in their poems.

2.Methodology

This research has been formed based on American school of comparative literature. This school believes that the similarities of literary works are raised from the common human spirit. In this research, author has investigated and compared the shadow archetype in the poems of Forough Farukhzad and Sylvia Plath by an analytical and descriptive method. The author, by library method and analysis of motifs such as love, pleasure, disappointment, idealism and thinking about death which are the aspects of shadow archetype, has come to this conclusion that the poems of these two poets, although in the same time period but with far distance and unawareness of each others, have various similarities solely based on the common human spirit.

3.Discussion

In this article, the manifestations of shadow archetype are investigated and compared in the poems of Forough Farukhzad and Sylvia Plath. These two poets sang the poems approximately within the same time period but in different geographies.

Forough Farukhzad is one of the pioneers of Nimaean Poetry (modern poetry) and one of the first famous persons of modernism in Iranian poetry. Living in a male-dominated society and experience of weak and unstable emotional relations have given a special courage to Forough so that she, in addition to break the old poetic frames, casts

doubt on old laws and traditions of life. Sylvia Plath is an American poet and writer who is one of the leading women in American literature for singing the confessional poem. Bitter and hard life style of Sylvia in family and strict and male-dominated society is evident in each line of her writings.

These two poets, probably due to the extreme feeling of guilty, have unconsciously followed the shadow archetype in their books. Sometimes, they have used the word of shadow directly and sometimes indirectly as a bird or woman with an ambiguous and fictitious face. Investigation and comparison of these aspects is a way toward the unconscious inside of these two poets and also show the social and cultural similarities and differences in Iranian and American society during living and singing of these two poets.

4. Conclusion

Investigation and comparison of shadow archetype in the poems of Farukh Zadeh and Plath not only show the hidden angles of their personalities but also represent the space of their family and society to some extent.

Lack of affection in childhood and, more important, an unsuccessful marriage, caused that the said both poets always wish the love and affection. This point led to plenty use of shadow in their poetries in the concepts of lust and hedonism.

Lack of sympathy, experience of violence and also frequent social failures represent another face of shadow archetype namely sadness and sorrow with this difference that the sadness and sorrow of the Farukh in her first poetic duration are the sadness and sorrow of a young and emotional girl and it took a while for Farukh to express the human deep sorrow. But Sylvia Plath tied her personal sorrow with human sorrow in her first poems with mythological and symbolic language.

Shadow in the concept of nullity and disappointment has been used very much in the poems of two poets which rose from their

failures and frustrations. Shadow archetype as the symbol of humiliation and disability has different usage in the poems of Farokhzad and Plath. Feeling of humiliation in Forough's poem is a result of an Iranian literary tradition namely the obeisance of loving poet against the beloved but the feeling of humiliation in the poem and prose of Sylvia is very deep and indicates one personality specification.

Other aspects of this archetype such as fear, anger and violence are more obvious in Sylvia's poems. This issue although indicates her approximate extroversion in comparison with Forough but represents her harsher family and society space.

Generally, Sylvia Plath, with using more aspects of shadow archetype, achieves complete cognition of that archetype and reconciles with that better. However, in Forough's poem, the active aspects of shadow archetype are less used. This point not only shows the approximate stillness and calmness of Forough's life in comparison with Sylvia but also it can represent the inherent and introverted modesty of the eastern poet. This issue caused that the Forough Farokhzad, in despite of plenty attempts, is not successful in reconciling with shadow and a kind of ambiguity, restlessness and anxiety encompass her life and poem.

Keywords: Poem, Unconscious Mind, Shadow Archetype, Forough Farokhzad, Sylvia Plath

References:[In Persian]

- Abood, Abdeh (1999), *"Aladabalmogharen (Problems & Horizons)"*, Damascus, Etehadolketabolarab.
- Alavizadeh, Farzanehsadat (2021), "Interdisciplinary Study of Comparative Literature, its Methodological Approaches and Identity Crisis of Comparative Literature", *Comparative Literature Journal*, 13th Edition, No.25, PP.179-207.
- Barahani, Reza (2001), *"Gold in Copper"*, Tehran: Zaryab Publications.

- Bozorg Chami, Vida (2008), "Generalities of Comparative Literature", *Nameie Anjoman Quarterly Magazine*, No.30, PP.141-156.
- Farokhzad, Forough (2004), *Poems Collection*, First Edition, Tehran: Shadan Publications.
- Farokhzad, Forough (1966), *Words with Forough*, Tehran: Morvarid Publications.
- Ford, Debby (1998), *The Dark Half of Existence*, Translator: Mohammad Javad Shojaei, Tehran: Nikfarjam.
- Fordham, Ferida (1977), *An Introduction to Young's Psychology*, Translator: Masoud Mirbahae, 3rd Edition, Tehran: Ashrafi.
- Ghanbaralizadeh, Roghayeh (2007), *Song of Fire Bird*, Editor: Manizheh Abdollahi, First Edition, Tehran: Golazin Publications.
- Halabi Aliasghar, Ahmadi Chenari, Aliakbar, Bahmadi, Zahra (2014), "Comparative Investigation of the Shared Social Motifs in Poem of Forough Farokhzad and Saad Alsabah (based on Feminine Approach)", *Comparative Literature Journal*, 6th Edition,
- Martin, George R.R.(1996), *Melody of Ice and Fire*, Translator: Roya Khademolreza, Vida Electronic Journal.
- Moreno, Antonio (2001), *Young, Gods of Modern Human*, Translator: Daryoush Mehrjouei, 2nd Edition, Tehran: Center.
- Plath, Sylvia (2002), *Selected Poems*, Compiler: Ted Hughes, Translator: Asadollah Amraei and Sayer Mohammadi, First Edition, Tehran: Naghsho Negar.
- Plath, Sylvia (2003), *In the Garb of Moon*, Translator: Saeid Saeidpoor, First Edition, Tehran: Morvarid.
- Plath, Sylvia & Hughes, Ted (2001), *Hunter of Rabbit*, Translators: Mohammad Rahim Okhovat and Hamid Farazandeh, First Edition, Esfahan, Farda Publications.

Plath, Sylvia & Hughes, Ted (2014), " *Johnny Panic and the Bible of Dreams*", Translator: Samin Nabipour, Editor: Mohadeseh Goodarznia, First Edition, Tehran: Ofogh Publications.

Saeidi, Aliasghar & Abdollahzadeh Sedigheh (2016), "Comparative Study of Poems of Forough Farokhzad and Sylvia Plath", *11th international Conference of Persian Language and Literature Promotion Association*.

Sharifzadeh, Mansoureh (2013), "Poems of Forough Farokhzad and Sylvia Plath based on Comparative Perspective", *Dorre Dari Scientific and Specialized Quarterly Magazine*, Foreign Language and Literature Department of Najafabad Branch of Islamic Azad University, 3rd Edition, No.7, PP.33-46.

Tigem, Paul One, " *Aladabalmogharen*", Translator: Sami Mesbah Alhesami, Beirut, Almaktabatolasriyeh, Bit.

Young, Carl Gostav (2010), " *Human and his Symbols*" Translator: Mahmoud Soltaniyeh, 2nd Edition, Tehran: Jami.

Young, Carl Gostav (2008), " *Spirit & Life*", Translator: Latif Sadaghiani, 3rd Edition, Tehran: Jami.

Young, Carl Gostav (2006), " *Psychology of Unconscious Mind*", Translator: Mohammad Ali Amiri, 4th Edition, Tehran: Cultural and Scientific.

Zarghani, Seyed Mahdi (2005), " *Contemporary Perspective of Iran*", 2nd Edition, Sales Publications.

References:[In English]

Freedem, William (1995) "The Monster in Plath's Mirror", " *Papers on Language and literature* "; Vol.29, Issue 2, PP.69-152.

Freer, Carole (1979) "The Beekeeper's Apprentice in Silvia Plath : New Views on the Poetry, Edited by Gary Lane," *The Johns Hopkins University Press* 's, Baltimore, PP.203-217.

Jones, A.R.(1970) " On Daddy". The Art of Silvia Plath, Ed. " *Charles (Indian University) Press* ", PP.230-360.

Park, Jooyoung (2002) "I Could Kill a Woman or Wound a Man",
in: *Women's Studies*, Vol.31, Issue 4, PP. 467-497.

نقد تطبیقی کهن الگوی سایه در اشعار فروغ فرخزاد و سیلویا پلات*

زهرا خاتمی کاشانی^۱

چکیده

شاعر در زمان سرایش با ضمیر ناخودآگاه ارتباط می‌یابد و محتویات آن را به مخاطب عرضه می‌کند؛ بنابراین شناخت و بررسی کهن الگوها از جمله کهن الگوی سایه ابعاد پنهان شخصیت شاعر را به ما می‌شناساند. این کهن الگو یکی از مهمترین کهن الگوها است که بخش پنهان و تاریک تر ضمیر ناخودآگاه را نشان می‌دهد. سایه در شکل منفی شامل تمامی امیال و فعالیت‌های غیراخلاقی و منع شده و در شکل مثبت لازمه ادامه زندگی است. این نوشتار بر پایه مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی که با نگاهی جهانی وجود شباهت بین آثار ادبی را برآمده از روح مشترک بشری می‌داند، با نگاهی روان‌شناسانه به اشعار فروغ فرخزاد و سیلویا پلات می‌پردازد. نگارنده در این پژوهش به شیوه تحلیلی - توصیفی، کهن الگوی سایه را در شعر این دو شاعر بررسی و مقایسه می‌کند. این بررسی تطبیقی علاوه بر کشف لایه‌های پنهان ضمیر ناخودآگاه شاعران مورد بحث، نقاط اشتراک و افتراق فرهنگی - اجتماعی آنان را نیز نشان می‌دهد. به عنوان مثال، آشکارایی برخی نمودهای کهن الگوی سایه چون احساس حقارت، ترس و خشم و خشونت در شعر سیلویا از سویی نشان‌دهنده شخصیت برون‌گرای شاعر و از سویی تداعی‌گر جامعه خشن و مردسالار او است. در نهایت سیلویا پلات با به نمایش گذاشتن جلوه‌های بیشتری از سایه، به شناخت کامل‌تری از آن می‌رسد و بهتر با آن آشتی می‌کند.

واژه‌های کلیدی: شعر، ضمیر ناخودآگاه، کهن الگوی سایه، فروغ فرخزاد، سیلویا پلات.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۹/۲۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۲/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶
نشریه ادبیات تطبیقی، سال پانزدهم، شماره بیست و هشتم، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۷۵-۱۰۹

DOI: 10.22103/JCL.2021.15905.3080

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندهگان

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نراق، نراق، ایران. رایان‌نامه:

.zahra.khatami@iau.ac.ir

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

ادبیات تطبیقی (Comparative literature) از شاخه‌های مهم ادبیات دنیای امروز است. این مبحث به‌عنوان شاخه‌ای از نقد ادبی عرصهٔ برخورد زبان‌ها، فرهنگ‌ها و ملیت‌های گوناگون است. هدف اصلی پژوهش در ادبیات تطبیقی مقایسهٔ بین ادبیات ملل مختلف است. برای رسیدن به این هدف، معمولاً سایر رشته‌های هنری و علمی همچون نقاشی، فلسفه، تاریخ، روانشناسی، جامعه‌شناسی و... به‌عنوان ملاک و معیار مقایسه به کار گرفته می‌شود. از این رو یکی از حوزه‌های مهم ادبیات تطبیقی، مطالعات میان‌رشته‌ای (Inter disciplinary) است. «گروه مطالعات میان‌رشته‌ای، متشکل از افرادی است که در حوزه‌های مختلف دانش (رشته‌ها) با مفاهیم، اصطلاحات، روش‌های مختلف و داده‌هایی که با تلاش کارآمد و مؤثر بر روی یک مسئله سازماندهی شده، تربیت یافته‌اند.» (علی‌زاده، ۱۴۰۰: ۱۹۱)

مطالعات میان‌رشته‌ای در دنیای ادبیات تطبیقی گسترهٔ وسیعی دارد که یکی از قسمت‌های آن نقد روانشناسانهٔ آثار ادبی است. این نقد به بیان حالات ذهن و ساختار شخصیتی هنرمندانی از سرزمین‌های گوناگون با فرهنگ‌های گوناگون می‌پردازد. نقد روان‌شناسانه با مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی ارتباط نزدیک تری دارد. به عقیدهٔ رنه ولک (Rene wellek) از نظریه‌پردازان این مکتب، برخی از شباهت‌ها بین آثار ادبی ناشی از روح مشترک همهٔ انسان‌هاست. او اندیشه‌های انسان‌ها را در اصل از یک سرچشمه می‌داند و به‌رغم اختلاف‌هایی که در طرز بیان می‌بیند نوعی خویشاوندی در میان آن‌ها احساس می‌کند... بنابراین، بسیاری از همانندی‌های آن حاصل تأثیر و تأثر نیستند، بلکه بر اثر تصادف و توارد به وجود می‌آیند. (ر. ک: بزرگ چمی، ۱۳۸۷: ۱۴۸)

نقد تطبیقی آرکی‌تایپ (Archetypal Criticism) از زیرشاخه‌های نقد روان‌شناسانه است که به چرایی و چگونگی این تصادف و توارد می‌پردازد. در نقد آرکی‌تایپی (کهن‌الگویی) زوایای پنهان روان هنرمند بررسی می‌شود. در این راستا یکی از کهن‌الگوهای

مهم کهن الگوی سایه (Shadow) است.

این کهن الگو یکی از حسّاس‌ترین و مهم‌ترین کهن الگوهاست که لازمه حیات ماست. «سایه عموماً چیزی است حقیر، ابتدایی، انطباق نیافته و نابهنگام.» (یونگ، ۱۳۸۷: ۲۸۶) «درواقع سایه به منزله نقطه مقابل فضایل به شمار می‌رود؛ به عبارت دیگر بخشی از ذهنیات ماست که منکر آن هستیم.» (یونگ، ۱۳۸۵: ۱۸۳)

از آن‌جا که یکی از جنبه‌های ناخودآگاه سایه است و از خصلت‌های سایه یکی این است که همواره با «من» در تضاد و تناقض باشد، پس می‌توان هر تنش، جدال و تعارض درونی را به سایه ربط داد.

شولتز (Duane P. Schultz) براساس اندیشه‌های یونگ درباره سایه می‌گوید:

کهن الگوی سایه (خود تاریک‌تر ما) بخش پست و حیوانی شخصیت است، میراث نژادی است که از شکل‌های پایین‌تر زندگی به ما رسیده است. سایه شامل تمامی امیال و فعالیت‌های غیراخلاقی، هوس آلود و منع شده است... سایه ما را به انجام کارهایی وامی‌دارد که معمولاً انجام آن‌ها را به خودمان اجازه نمی‌دهیم. پس از اقدام به این‌گونه اعمال، معمولاً اصرار می‌ورزیم بر این که چیزی ما را به انجام این کار واداشت، یونگ ادعا می‌کرد که «این چیز» بخش ابتدایی ماست. (شولتز، ۲۰۱۳: ۴۹۶)

سایه معمولاً مشکلی اخلاقی است و تمام «من» شخصیت را به مبارزه می‌طلبد. پس بدون تلاش و کوشش بسیار نمی‌توان بر سایه آگاه گشت.

یونگ می‌گوید که مسئله سایه به همان اهمیت مسئله گناه در حوزه کلیسا است، زیرا آگاه شدن از حضور سایه، متضمن تشخیص جنبه تاریک وجودمان، همچون چیزی واقعی و حی و حاضر است. «من» مجهز به قدرت داوری اخلاقی است و از مسئله شر و امکان بعدی توبه و آمرزش و بخشش باخبر است. یونگ توضیح می‌دهد که وقتی روانکاو با کسانی که با سایه خویش درآمیخته‌اند طرف است - نه از روی تعلیم و تربیت دینی که در پرتو تجربه و غریزه‌اش - می‌داند که در شر چیزی در کار است بسیار شبیه مفهوم شادمانی در گناه. (مورنو، ۱۳۸۰: ۵۴)

طبق نظریه یونگ در فرآیند فردانیت و در حرکت از سایه به طرف خود، باید من بتواند از ویژگی‌های منفی سایه مانند جاه‌طلبی، شهوت، خودپسندی، حرص و طمع و... عبور کند تا به خود و سپس تولد ثانویه نائل گردد. البته سایه جنبه مثبت نیز دارد. برانگیختگی، بینش و

آفرینندگی از ابعاد مثبت سایه است که انسان برای ادامهٔ زندگی به آن نیاز دارد. شاعر در زمان سرایش با ضمیر ناخودآگاه ارتباط می‌یابد و محتویات آن را به مخاطب عرضه می‌کند؛ بنابراین در آثار ادبی کهن‌الگوهای مختلفی مانند «نقاب»، «من»، «آنیما و آنیموس»، «پیر دانا»، «سایه» و... قابل مطالعه است.

در این نوشتار جلوه‌های کهن‌الگوی سایه در شعر فروغ فرخزاد و سیلویا پلات (Sylvia Plath) بررسی و مقایسه می‌شود. این دو شاعر تقریباً در یک دورهٔ زمانی، لیکن در دو جغرافیای متفاوت به سرودن پرداخته‌اند.

فروغ فرخزاد (۱۳۴۵-۱۳۱۳) (۱۹۶۶-۱۹۳۴) از پیشگامان شعر نیمایی و نیز از نخستین چهره‌های مدرنیسم در شعر ایران است. زندگی در جامعه‌ای مردسالار و تجربهٔ روابط عاطفی سست و ناپایدار به فروغ جسارتی خاص بخشیده؛ به گونه‌ای که او در شعر خود علاوه بر شکستن قالب‌های کهن شعری، قوانین و سنت‌های کهن زندگی را نیز زیر سؤال می‌برد. از این شاعر پنج کتاب شعر به نام‌های *اسیر*، *دیوار*، *عصیان*، *توگدی دیگر* و *ایمان بیاوریم* به آغاز فصل سرد باقی مانده که در این نوشتار مورد استفاده قرار گرفته است.

سیلویا پلات (۱۹۶۳-۱۹۳۲) شاعر و نویسندهٔ آمریکایی تبار است که به دلیل سرایش «شعر اعترافی» در دو مجموعهٔ «کلوسوس» (Colossus) و «آریل» (Ariel) و نیز رمان «حباب شیشه» که در آن نویسنده با صداقت از خود می‌گوید، از زنان پیشرو در ادبیات آمریکا به شمار می‌آید. شیوهٔ زندگی تلخ و سخت سیلویا در خانواده و جامعه‌ای سختگیر و مردسالار در سطر سطر نوشته‌های او آشکار است.

هر دو شاعر -شاید به سبب احساس گناه بیش از حد- در کتاب‌های خود، ناخودآگاه به کهن‌الگوی سایه پرداخته‌اند. گاه به طور مستقیم از واژهٔ «سایه» یا «shadow» استفاده کرده‌اند و گاه به طور غیرمستقیم سایه را به شکل پرنده‌ای، زنی یا چهره‌ای مبهم و موهوم در سخن خود آورده‌اند. بررسی و مقایسهٔ این نمودها راهی است به درون ناخودآگاه این دو شاعر و نیز نشان دهندهٔ شباهت‌ها و تفاوت‌های فرهنگی-اجتماعی دو جامعهٔ ایران و آمریکا در زمان زندگی و سرایش این دو شاعر.

۱-۲. پیشینه پژوهش

به دلیل شباهت‌های فراوان در زندگی و شعر فروغ فرخزاد و سیلویا پلات، چند سالی است که پژوهشگران حوزه ادبیات تطبیقی، به مقایسه اشعار آنان پرداخته‌اند. از جمله می‌توان به این آثار اشاره کرد:

- کتاب سرود مرغ آتش، تألیف و ترجمه رقیه قنبرعلی‌زاده (۱۳۸۶).

نویسنده در این کتاب علاوه بر ترجمه قطعاتی از سیلویا پلات، به تحلیل چند شعر از او پرداخته است. در این راستا چند مقاله از مؤلف و ترجمه مقالاتی از پژوهشگران غیر ایرانی دیده می‌شود.

- مقاله «بررسی تطبیقی شعر و اندیشه فروغ فرخزاد و سیلویا پلات» نوشته حسن اکبری بیرق (۱۳۸۸). این مقاله اشعار دو شاعر را از حیث مضمون و در ارتباط با تجربه زیستی مشابه بررسی کرده است. نویسنده با تحلیل درونمایه‌هایی چون عشق، ناامیدی، کمال‌گرایی و مرگ‌اندیشی به این نتیجه می‌رسد که شعر دو شاعر هرچند در یک محدوده زمانی، اما با وجود فرسنگ‌ها فاصله و بی‌خبری از وجود یکدیگر، تا چه اندازه می‌تواند از مشابهت‌های گوناگون برخوردار باشد.

- «اشعار فروغ فرخزاد و سیلویا پلات از دید تطبیقی» نوشته منصوره شریف‌زاده (۱۳۹۵). نویسنده این مقاله اشعار دو شاعر مورد بحث را از لحاظ اندیشه، تصویر و زبان به طور خلاصه تطبیق داده است. او با مقایسه نمادها و تصاویر مشترک اشعار آنان - به طور خاص - به خاستگاه غریزی شعر آنان اشاره می‌کند.

چنانکه دیده می‌شود همه این آثار و آثار مشابه به تطبیق و ساخت شعر این دو شاعر - و تا حدودی به زمینه‌های اجتماعی - پرداخته‌اند. در زمینه زیرساخت، مهنوش شباهنگ در پایان‌نامه‌ای با عنوان «مطالعه تطبیقی اسطوره و کهن‌الگوها در اشعار فروغ فرخزاد و سیلویا پلات با نگاهی به مفهوم مرگ و تولد دوباره» (۱۳۹۵) به خاستگاه‌های مشترک شعر دو شاعر پرداخته است. او با پیوند خاستگاه‌های فردی و بشری، وارد دنیای کهن‌الگو شده، کهن‌الگوی مرگ و تولد دوباره را در شعر آنها بررسی و مقایسه می‌کند.

نگارنده نیز در نوشتار حاضر با نگاهی روان‌شناسانه به بررسی و مقایسهٔ زیرساخت اشعار دو شاعر با توجه به کهن‌الگوی سایه پرداخته است. این پژوهش لایه‌های زیرین و پنهان شخصیت دو شاعر را تا حدودی برای ما آشکار می‌سازد.

۳-۱. مبانی پژوهش

این پژوهش بر پایهٔ مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی انجام گرفته است. در مکتب آمریکایی ادبیات تطبیقی - برخلاف مکتب فرانسوی - به روابط تاریخی یا تأثیر و تأثر آثار ادبی از یکدیگر توجهی نمی‌شود. این مکتب براساس روح مشترک بشری، تنها به اصل تشابه و همانندی می‌پردازد. این نوشتار برای رسیدن به «روح مشترک بشری» - براساس نظریهٔ روانشناختی یونگ - به ضمیر ناخودآگاه شاعران مورد بحث وارد شده، کهن‌الگوی سایه را بررسی می‌کند. با بررسی و مقایسهٔ کهن‌الگوی سایه در شعر فرخزاد و پلات می‌توان پی برد که چگونه اندیشه‌ای و احساسی در گوشه‌ای از جهان توسط شاعری بیان می‌شود و در سوی دیگر جهان همان اندیشه و احساس به گونه‌ای دیگر مجال بروز می‌یابد. علاوه بر این نگارنده در این پژوهش کوشیده با بررسی جلوه‌های کهن‌الگوی سایه در شعر این دو شاعر، به این پرسش‌ها پاسخ دهد:

- ۱) کهن‌الگوی سایه در شعر هر یک از این دو شاعر چگونه به کار می‌رود؟
- ۲) جلوه‌های کهن‌الگوی سایه در شعر این دو شاعر چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی دارد؟
- ۳) تفاوت کاربرد کهن‌الگوی سایه در شعر دو شاعر بیشتر زیرساخت اجتماعی دارد یا نمودی از ویژگی‌های شخصیتی است؟

۲. بحث و بررسی

در سال‌های اخیر بارها شعر فروغ فرخزاد با شعر سیلویا پلات شاعر آمریکایی از جهات گوناگون مقایسه شده است؛ چراکه از نظر لحن، تصویرسازی و مضمون‌آفرینی شباهت‌های فراوانی بین این دو شاعر دیده می‌شود. مضامینی چون ناامیدی و ناکامی در عشق، مرگ‌اندیشی، ویرانگری، پوچ‌گرایی و... از مضامین مشترک هر دو است. این

اشتراک بیش از هر چیز از شیوه مشابه زندگی دو شاعر و رنج‌های آنان ناشی می‌شود. زندگی در یک جامعه مردسالار، ازدواج در سن پایین، ناکامی در دریافت محبت، شکوفایی ادبی به رغم محدودیت‌ها، مرگ زود هنگام و... در ادامه پژوهش‌های پیشین، این نوشتار کهن الگوی سایه و نمودهای آن را در شعر دو شاعر بررسی می‌کند.

۲-۱. سایه؛ نماد کامجویی و لذت

شعر فروغ در مجموعه‌های نخستین شعری غریزی است و بازگوکننده احساسات تند و سرکش دختری جوان و شکست خورده. «او در اسیر تبری به دست گرفته و با چشمانی بسته بر در و دیوار و پایه‌های «خانه ارزش‌های فرهنگی» جامعه می‌کوبد، بی‌توجه به این که این ضربات بر کجا فرود می‌آید و بی‌بیم آن که ممکن است پاره‌هایی از سقف بر سرش فرود آید.» (زرقانی، ۱۳۸۴: ۴۱۶) و به قول براهنی: «فروغ انفجار عقده دردناک و به‌تنگ آمده سکوت زن ایرانی است.» (براهنی، ۱۳۸۰، ج ۲: ۱۰۶۲) نگاه غالب در این دوره، نگاه اروتیک است. «سایه» در شعر «رؤیا» افسونگری است شمع به دست که خاطرات لذت‌های پیشین را برای شاعر زنده می‌کند.

روی ویرانه‌های امی‌دم	دست افسونگری، شمعی افروخت
مرده‌ای چشم پر آتشش را	از دل گور بر چشم من دوخت
ناله کردم که‌ای وای، این اوست	در دلم از نگاهش، هراسی
خنده‌ای بر لبانش گذر کرد	کای هوسران، مرا می‌شناسی؟

(اسیر، رؤیا/ ۲۴)

در مجموعه «تولد دیگر» ادامه همان تفکر اروتیک را می‌بینیم اما در سایه نگاهی فلسفی. در شعر «در آب‌های سبز تابستان» شاعر از سایه ناپایدار خود شکوه می‌کند:

- در سایه‌ای خود را رها کردم / در سایه بی‌اعتبار عشق / در سایه فرار خوشبختی / در سایه ناپایداری‌ها / ... / ما از نفوذ سایه‌های شک / در باغ‌های بوسه‌ها مان رنگ می‌بازیم / ما در تمام میهمانی‌های قصر نور / از وحشت آوار می‌لرزیم. (تولد دیگر، در آب‌های سبز تابستان... (۲۴۱ و ۲۴۲)

در این شعر «من» فروغ به «ما» تبدیل شده است. این نکته شعر را از سطح لذت‌های فردی و سطحی به دامنه لذت‌ها و کامیابی‌های اجتماعی می‌رساند. «لرزش» و «رنگ‌باختن» فروغ در این شعر، لرزش و رنگ باختن زن ایرانی است در زیر نفوذ «سایه‌های شک». شکی که از قرون پیشین با عناوینی چون حجب و حیا، شرم، وفاداری، احساس گناه و... در ناخودآگاه او رسوخ کرده و از او لذت عشق و آزادی را سلب کرده است.

«فروغ نسبت به مسائل اجتماعی دوره خود دیدی حسّاس و انتقادی دارد. یکی از درگیری‌های او با قوانین و عرفیاتی است که در مجموع به ضرر زنان است. او گاهی در مقام یک زن عاصی و سرکش و از طرفی، روشن‌فکر که حاضر نیست به زندگی عادی و مظلومانه زن ایرانی تن در دهد، با قوانین و عرف درگیر می‌شود و این یکی از زمینه‌های اصلی شعر اوست.» (حلبی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۲)

سیلویا پلات نیز گهگاه در اشعارش به این جلوه کهن‌الگوی سایه پرداخته است. در شعر «الاگزنه» سیلویا زنی است محروم از محبت و در هوس عشق‌بازی و عشق‌ورزی. سحرگاهان سایه این زن به شکل الاگزنه (پرنده‌ای شکاری که حشرات را بر خار بوته‌ها به بند می‌کشد و آن‌ها را از هم می‌درد) مرد زندگی را به دام می‌اندازد و کامروا می‌شود:

– هنگام که شب باز می‌آید / رؤیاهای فرهمند، مرد را فرا می‌خوانند / چندان که او را برمی‌کشند / از بر همسر زمینی‌اش / تا بر پر پرواز خواب /... / در آن حال که عروس رشک‌آگین / نمی‌تواند به دنبال او رود، بل می‌لمد /... / تا سحرگاه پریاهوی پرنده‌گان / آنگاه که چهره الاگزنه‌اش / خم می‌شود تا به منقار بگشاید / قفل پلک‌های مرد / تا به کام کشد آن کاخ و تاج‌ها و هر آنچه همه شب مردش را در ربوده بود / و بانوک منقار سرخ / او را بدرد و درمکد / آخرین قطره خون آن قلب‌گریزان را. (در کسوت ماه، الاگزنه / ۶۴-۶۶)

در قطعه «نارون» سیلویا سایه را نماد عشق می‌داند، عشقی دور از دسترس:

– عشق یک سایه است / چگونه به دنبالش می‌افتی و زار می‌زنی / گوش کن: این سمضربه‌های آن است / مثل اسب دور می‌شود. / تمام شب این‌گونه بی‌شکیب خواهم تاخت. (در کسوت ماه، نارون / ۱۶۴)

در ادامه شاعر از «فریاد» می‌گوید که در وجودش لانه کرده و او را به سوی عشق و کامیابی می‌خواند:

- در من فریادی لانه کرده است / شبانه پر می‌کشد به بیرون / تا با چنگ و دندان چیزی برای عشق‌ورزیدن بجوید / من می‌ترسم از این وجود تاریک / که خسته است در من / تمام روز چرخش نرم پره‌های پلیدش را احساس می‌کنم. (همان / ۱۶۸)

نتیجه آن که کمبود محبت در دوران کودکی و مهم‌تر از آن ازدواج ناموفق سبب شده هر دو شاعر مورد بحث همواره در آرزوی عشق و محبت باشند تا جایی که این سایه شخصیتی به تکرار در شعرشان جلوه‌گر شود.

۲-۲. سایه؛ نماد غم و اندوه

در دوره اول شاعری، غم و اندوه شعر فروغ، غم و اندوه زنی است جوان با تجربه عشقی ناموفق و شکست‌های پیایی.

- آن من دیوانه عاصی / در درونم های و هو می‌کرد / مشت بر دیوارها می‌کوفت / روزنی را جستجو می‌کرد / در درونم راه می‌پیمود / همچو روحی در شبستانی / بر درونم سایه می‌افکند / همچو ابری بر بیابانی / می‌شنیدم نیمه شب در خواب / های‌های گریه‌هایش را / در صدایم گوش می‌کردم / درد سیال صدایش را. (اسیر، صبر رنگ / ۱۰۰ و ۱۰۱)

شاعر در این شعر، از وجه منفی شخصیت خود با صفت «دیوانه عاصی» یاد کرده؛ این وجه منفی همان سایه فروغ است که با گریه‌های خود خواب و آرامشش را آشفته کرده است. با مطالعه اشعار فروغ به نظر می‌رسد در لحظات غم و اندوه، شاعر به سایه خود نزدیک‌تر می‌شود:

وای از این چشمی که می‌کاود نهان	روز و شب در چشم من راز مرا
گوش بر در می‌نهد تا بشنود	شاید آن گمگشته آواز مرا
گاه می‌پرسد که اندوهت ز چیست	فکرت آخر از چه رو آشفته است
بی سبب پنهان مکن این راز را	درد گنگی در نگاهت خفته است
گاه می‌نالد به نزد دیگران:	کاو دگر آن دختر دیروز نیست
آه، آن خندان لب شاداب من	این زن افسرده مرموز نیست

(اسیر، راز من / ۸۱ و ۸۲)

در دوره دوم شاعری، اندوه فروغ اندوه عمیق انسانی است سرخورده و ناکام. در شعر

«میان تاریکی» از مجموعه «تولدی دیگر» بی آنکه واژه سایه آورده شود، با لفظ مستعار «کسی» از او یاد می‌شود:

- تمام شب آنجا/ میان سینه من/ کسی ز نومیدی/ نفس نفس می‌زد/ کسی به پا می‌خواست/ کسی تو را می‌خواست/ دو دست سرد او را/ دوباره پس می‌زد/ تمام شب آنجا/ ز شاخه‌های سیاه/ غمی فرومی‌ریخت/ کسی ز خود می‌ماند/ کسی تو را می‌خواند/ هوا چو آواری/ به روی او می‌ریخت. (تولدی دیگر، میان تاریکی / ۲۴۶)

در قطعه هنرمندانه «دیدار در شب» چهره شگفت نمادی از سایه است با همه ویژگی‌های منفی و مثبت. چهره شگفت پس از گفتگو با شاعر و بیان اندوه زندگی، از مرگ می‌گوید و می‌گرید:

- خاموش شد/ و پهنه وسیع دو چشمش را/ احساس گریه تلخ و کدر کرد. (تولدی دیگر، دیدار در شب / ۲۸۸)

انسان‌نگاری کهن‌الگوی سایه با واژگان «کسی» و «چهره شگفت» در این قطعه‌ها به این وجه کهن‌الگوی سایه آشکارایی، فردیت و تجسم خاصی بخشیده است.

زندگی سیلویا پلات نیز چون فروغ سرشار از تلخی‌ها و ناکامی‌ها بوده، به همین دلیل شعر او حتی زمانی که رویه و ظاهری شاد دارد، از غم و اندوه خالی نیست. در رمان «حباب شیشه» یک جا با خود می‌گوید: «این فکر عجیب که قبلاً هم درباره‌اش اندیشیده بودم در من قوت گرفت که من واقعاً فقط تا نه سالگی معنی خوشحالی را درک کرده بودم.» (پلات و هیوز، ۱۳۸۰: ۶۱ به نقل از حباب شیشه)

زمانی هم که در سرایش با ضمیر ناخودآگاه ارتباط برقرار می‌کند، «سایه» برای او تداعی کننده غم است:

- این انبار در سایه بوی نا و عفن می‌دهد/ چون شکنجه جسد مومیایی شده/ با ابزارهای قدیمی، دسته‌ها و چنگک‌های زنگ‌زده/ خیالم آسوده است، در میان جمجمه مردگان/ بگذار در گلدانی قرار بگیرم/ عنکبوت گمان نمی‌برد/ قلب من شمع‌دانی مرده‌ای باشد. (گزیده اشعار سیلویا پلات، شعری برای میلاد / ۱۹۴)

او در شعری دیگر به وضوح به دنیای تلخ ضمیر ناخودآگاه خود اشاره می‌کند:

- اینک دیواری خاکستری، چنگ در افکنده و خونین. / از ذهن آیا گریزگاهی نیست؟ / پشت سرم
پلکانی مارپیچ در چاهی فرو می‌شود. / در این جهان درخت و پرنده‌ای نیست. / تنها تلخکامی من هست.
(در کسوت ماه، هراس‌ها / ۱۷۴)

تراکم تصاویر و نمادهای «انبار عفن و بوی ناک»، «شکنبه جسد مومیایی شده»،
«شمعدانی مرده»، «دیوار خاکستری خون آلود»، «پلکانی مارپیچ که به چاهی فرو می‌شود»،
«جهان بی درخت و بی پرنده» برای توصیف و تجسم ذهن و ضمیر ناخودآگاه، تداعی گر
غم و اندوه برای کهن الگوی سایه است.

به طور کلی تجربه زندگی تلخ و سرشار از غم و اندوه و نیز ناکامی‌های اجتماعی
سبب شده سایه به عنوان نماد غم و اندوه در شعر هر دو شاعر مورد بحث تکرار شود؛
با این تفاوت که اندوه فروغ در دوره اول شاعری اندوهی شخصی است و مدتی طول
می‌کشد تا فروغ به نگاهی جهانی دست یابد و اندوه عمیق انسانی را بیان کند؛ درحالی‌که
سیلویا پلات به دلیل پیش زمینه مطالعاتی و آشنایی با ادبیات و دنیای اساطیر، از همان
نخستین شعرهای خود با زبانی نمادین اندوه فردی خود را به اندوه بشری پیوند می‌زند.

۲-۳. سایه؛ نماد حقارت و ناتوانی

سایه به این معنی در ادبیات کلاسیک و نیز در زبان عامیانه فراوان به کار می‌رود. فروغ نیز
گاه سایه را به این معنی در شعر خود می‌آورد:

- سایه توام به هر کجا روی / سر نهاده‌ام به زیر پای تو / چون تو در جهان نجسته‌ام هنوز / تا که
برگزینمش به جای تو. (دیوار، نغمه‌ی درد / ۱۲۳)

و یا:

هر دم از آینه می‌پرسم ملول	چیستم دیگر، به چشمت چیستم؟
لیک در آینه می‌بینم که وای	سایه‌ای هم ز آنچه بودم نیستم.

(دیوار، گمشده / ۱۲۵)

از آنجا که این مثال‌ها و نمونه‌های مشابه در شعر فروغ فرخزاد از ناکامی شاعر در

روابط عاشقانه ناشی می‌شود، بیش از این که به حقارت و ناتوانی در شخصیت فروغ اشاره کند، دال بر سنتی ادبی در شعر ایران است؛ کرنش شاعر عاشق در برابر معشوق. در شعر سلویا پلات نیز سایه گاه نشانگر حقارت و ناتوانی است با این تفاوت که این حس ناتوانی به شخصیت شاعر برمی‌گردد و زندگی او را مختل کرده است. او در «نامه به یک جن» می‌نویسد: «دیشب... درازکش حس می‌کردم اعصاب رنجورم از غمناله‌های درون خراشیده می‌شود: آه، تو نمی‌توانی تدریس کنی، نمی‌توانی هیچ کاری بکنی، نمی‌توانی بنویسی، بیندیشی و من زیر سیلاب یخین نفی و انکار لمیده بودم و فکر می‌کردم تمام آن صدا از آن من و در وجود من است و باید به گونه‌ای مرا تسخیر کند.» (در کسوت ماه، نامه به یک جن / ۴۹)

کهن‌الگوی سایه در این متن با تکرار واژه «نمی‌توانی» احساس «نتوانستن» را به شاعر القاء می‌کند.

در شعر «سه زن» از زبان یک زن نازا می‌گوید:

«به شمال خواهم رفت. به درون یک تاریکی طولانی خواهم رفت. / خود را چون سایه‌ای می‌بینم، نه مرد نه زن، / نه زنی که خوشحال است مثل مردی باشد، نه مردی / آن‌قدر کند و مسطح که کمبودی حس نکند. من کمبودی حس می‌کنم / انگشتانم را بالا می‌گیرم. ده دیده‌ور سفید / بین تاریکی از شکاف‌ها نشت می‌کند. / نمی‌توانم مهارش کنم. نمی‌توانم زندگی‌ام را مهار کنم. (سرود مرغ آتش، سه زن / ۱۲۲)

او در این شعر با آوردن تصاویر منفی چون «تاریکی طولانی» و «سایه» برای بیان وضعیت خود، نارضایتی خود از جامعه مردسالار را بیان می‌کند.

او که از خلق زندگی ناتوان است خود را «نه مرد و نه زن» می‌داند. او از این که زنی چون مردان، ناتوان از فرزندزادان است شادمان و خوشنودست و شباهت به مردان را اصولاً اختیار نمی‌داند. او مرد نیز نیست که کمبود خود را حس نکند. این استعداد بالقوه زنان در زادن، به توانا تر کردن او نینجامیده است؛ بلکه سایه به تحقق نیوستن آن موجب شده که او در پایان بند بگوید «نمی‌توانم زندگی‌ام را مهار کنم. (قنبر علی‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۵۱)

۲-۴. سایه؛ نماد مرگ

کهن‌الگوی سایه همچون دیگر کهن‌الگوها ریشه در اعصار و قرون دارد و از خواست‌ها و نگرانی‌های انسان در طول تاریخ سخن می‌گوید. «مرگ» یکی از دردناک‌ترین و

اساسی‌ترین رویدادها و پرسش‌های انسان است که از گذشته تا امروز در آثار هنری دیده می‌شود. نگاه هنرمندان به این پدیده (مرگ) دوگانه است؛ گروهی مرگ‌گریزند و گروهی مرگ‌پذیر. مرگ‌اندیشی از مضامین مورد علاقه فروغ نیز هست. (مختاری، ۱۳۷۸: ۶۳۱) او در جایی می‌گوید: «کاش می‌مردم و دوباره زنده می‌شدم، و می‌دیدم که دنیا شکل دیگری است. دنیا این همه ظالم نیست و مردم این خست‌همیشگی خود را فراموش کرده‌اند و هیچ‌کس دور خانه‌اش دیوار نکشیده است.» (همان: ۶۳۱) او مرگ را مثل زندگی، قانون طبیعت می‌داند:

بترسم! چرا؟ من بین زندگی و مرگ تفاوتی نمی‌بینم و مرگ هم مثل زندگی یک چیز کاملاً طبیعی است... گاهی اوقات فکر می‌کنم درست است که مرگ هم یکی از قوانین طبیعت است، اما آدم تنها در برابر این قانون است که احساس حقارت و کوچکی می‌کند. یک مسئله‌ای است که هیچ‌کس نمی‌شود کرد، حتی نمی‌شود مبارزه کرد برای از میان بردنش، فایده ندارد؛ خیلی هم خوب است، این یک تفسیر کلی که شاید هم احمقانه باشد. (حرف‌هایی با فروغ، ۱۳۴۵)

در قطعه‌ی «باد ما را خواهد برد» سایه در قالب «هیچ» و «یک نامعلوم» (رمزی از مرگ) نگران و چشم انتظار شاعر است:

- لحظه‌ای / و پس از آن، هیچ! پشت این پنجره شب دارد می‌لرزد / و زمین دارد / بازمی‌ماند از چرخش / پشت این پنجره یک نامعلوم / نگران من و توست. (تولد دیگ، باد ما را خواهد برد / ۲۲۹)

و در شعر «دریافت» سایه به شکل موش منفوری سرود مرگ می‌خواند:

- گوش دادم / گوش دادم به همه زندگی‌ام / موش منفوری در حفره خود / یک سرود زشت مهمل را / با وقاحت می‌خواند / جیر جیری گنج و نامفهوم / لحظه‌ای فانی را چرخ‌زنان می‌پیمود / و روان می‌شد بر سطح فراموشی / آه، من پر بودم از شهوت - شهوت مرگ. (تولد دیگ، دریافت / ۲۵۱ و ۲۵۲)

کهن‌الگوی سایه به عنوان نماد «مرگ» در شعر سیلویا نیز فراوان دیده می‌شود. در شعر «لاله‌ها» سخنگو زنی بیمار است که در بیمارستان بستری شده تا به سلامتی و آرامش برسد. دوستی برای او گل لاله می‌آورد. گل لاله با رنگ قرمز افروخته در برابر سپید بیمارستان گویا تجسم سایه زن است و یادآور مرگ.

... پیش‌تر کسی مرا نمی‌پایید. حالا مرا می‌پایند. / لاله‌ها به سوی من برمی‌گردند،
و به سوی پنجرهٔ پشتیم،/ جایی که روشنائی روزی یک بار آهسته پهن و آهسته باریک می‌شود،/ و من خودم را
می‌بینم، بی‌روح، مسخره، سایه‌ای کاغذی/ در میان چشم خورشید و چشمان لاله‌ها/ و من چهره ندارم، خودم
می‌خواستم بی‌چهره شوم... (در کسوت ماه، لاله‌ها/ ۱۱۸)

«بی‌چهره بودن» به عنوان رمزی از مرگ در ادبیات جهان بی‌سابقه نیست. به عنوان
مثال کتاب «نغمه‌ای از یخ و آتش» مردان بی‌چهره را فرقهٔ مرموزی از قاتل‌ها معرفی می‌کند
که داستان‌ها، شایعه‌ها و راز و رمزهای بسیاری حول آن‌ها می‌چرخد. مردان بی‌چهره در
این کتاب مرگ را پرستش می‌کنند. آن‌ها باور دارند که مرگ بدترین چیز این دنیا نیست،
بلکه موهبتی از سوی خدای چند چهره است که برای پایان بخشیدن درد و رنج به ما داده
می‌شود. (ر. ک: مارتین، ۱۹۹۶: ج ۴)

نمونه‌های دیگر:

- دریاچهٔ سیاه، زورق سیاه، دو انسان سیاه کاغذی/ کجا می‌روند این درختان سیاه که این‌جا آب
می‌خورند؟!... جهان‌های سرد از ضربت پارو به لرزه می‌افتند. / روح سیاهی در ماست، در ماهی‌هاست. /
صخره‌ای به وداع دستی بی‌رنگ برآورده است... (در کسوت ماه، گذر از آب/ ۱۵۸)

آب گرچه سرچشمهٔ زندگی و نماد پاکیزگی است، اما در دنیای کهن‌الگو، «آب‌های
عمیق مثل دریاها و چاه‌ها قلمرو مردگان را تداعی می‌کند.» (کوپر، ۱۳۹۲: ۲). در مثال
یادشده از سیلو یا پلات، سایهٔ شاعرو همراه او به شکل دو انسان سیاه کاغذی، سوار بر زورق
سیاه، روی دریاچه‌ای سیاه در حرکت است تا آنها را به دنیای مرگ و نیستی ببرد.

... بر دیواری سیاه، پرنده‌گان ناشناخته/ سرهایشان را تاب می‌دهند و می‌گریند/ میان این‌ها سخنی از
جاودانگی نیست! / پوچ‌های سرد به ما نزدیک می‌شوند. / شتابان پیش می‌آیند. (در کسوت ماه،
هراس‌ها/ ۱۷۶)

با مطالعهٔ این نمونه‌ها، به نظر می‌رسد فرخزاد و پلات، هر دو مرگ را با همهٔ زشتی و
دردناکی به عنوان واقعیتی انکارناپذیر - همچون زندگی - پذیرفته‌اند.

۲-۵. سایه؛ نماد ترس

این جلوه از کهن‌الگوی «سایه» در شعر فروغ به وضوح دیده نمی‌شود. تنها شعر «دریافت»

که جنبه گوتیک دارد به این بُعد سایه نیز می‌پردازد:

- گوش دادم/ در خیابان وحشت‌زده تاریک/ یک نفر گویی قلبش را/ مثل حجمی فاسد/ زیر پاله کرد/ در خیابان وحشت‌زده تاریک/ یک ستاره ترکید.../ روی خط‌های کج و معوج سقف/ چشم خود را دیدم/ چون رطیلی سنگین/ خشک می‌شد در کف، در زردی، در خفقان... (تولدی دیگر، دریافت/ ۲۵۰ و ۲۵۱)

اما زندگی تلخ سیلویا در یک جامعه به شدت مردسالار سبب شده هاله‌ای از ترس همواره در آثارش جلوه کند؛ ترس از نتوانستن، ترس از طرد شدن و... . تدهیوز همسر سیلویا در «نامه‌های زادروز» ترس را انگیزه اصلی نوشتن و سرودن سیلویا می‌داند:

- نوشتنت نیز مایه دلهرهات بود. / گاه بیم آن داشتی که همه هدایای/ عروسی‌ات، رؤیاهایت، شوهرت را/ جن‌های هراس از تو بگیرند... / هراسی به رنگ روی میزت/ چهره‌اش را کمابیش می‌شناختی. / آن رگه‌ها مثل پوستش بود، می‌توانستی نوازشش کنی... / هراس در قلم خودنوئی‌س‌ات کمین کرده بود. (در کسوت ماه، هراس‌ها/ ۱۹)

سیلویا خود در کتاب «جانی پنیگ و انجیل رؤیاها» می‌نویسد:

شاید در همان آغاز کار، موشی اندیشیده باشد که چطور این پاهای غول‌پیکر تمام دنیا را اداره می‌کند. خُب از جایی که من نشسته‌ام، می‌دانم که چرخ جهان را یک چیز و تنها یک چیز می‌گرداند. هراسی شگرف با صورتی مثل سگ، شیطانی، عفریته، فاحشه، ترس با حروف بزرگ و مجزاً. ترسی بی شکل. این ترس دقیقاً همان جانی پنیگ است؛ چه در خواب و چه در بیداری. (پلات، ۱۳۹۳: ۸ و ۹)

او پس از بیان ارتباط خود با جانی پنیگ، در پایان داستان نیایش‌وار زمزمه می‌کند:

- تنها ترس است که باید عاشقش بود. / عشق به ترس آغاز خرد است. / تنها ترس است که باید عاشقش بود. / ترس من، ترس، ترس همه. (همان: ۵۰)

کهن‌الگوی سایه در معنای ترس در قطعه مشهور «آینه» نیز دیده می‌شود:

- ... برایش مهم هستم - می‌آید و می‌رود. / هر صبح چهره اوست که جای تاریکی می‌نشیند. / در من دختری جوان را غرق کرده است، / و در من زنی پیر/ روز به روز به سویش برمی‌خیزد، / همچون ماهی هولناک. (در کسوت ماه، آینه/ ۱۵۴ و ۱۵۶)

فریدمن (Freedman) در تحلیل این شعر می‌نویسد: «... زن بیرون از آینه یا دریاچه، زنی است که تصویرش به عنوان نهنگ مخوف در درون آن نیز هست و در ژرفای آن قابل رؤیت می‌باشد. پس دیدن خود در آینه یا دریاچه، تشخیص سایه یونگی خود به عنوان رویه‌زیرین و تاریک سطح روشن است.» (فریدمن، ۱۹۹۳: ۷۸)

۲-۶. سایه؛ نماد خشم و خشونت

یکی از نمودهای کهن‌الگوی سایه در ادبیات، خشم و خشونت است. این نمود گرچه که گاه در شعر فروغ فرخزاد دیده می‌شود (بخصوص از دفتر عصیان به بعد)؛ اما افسردگی، ملال و درون‌گرایی شاعر، مانع بروز آشکار آن می‌شود.

در شعر سیلویا پلات، خشم جلوه‌ بارزتری دارد. او یک جا در یادداشت‌های خود می‌نویسد: «خشم گلو را می‌فشارد و زهر می‌پراکند، اما به محض این که آغاز به نوشتن می‌کنم، ناپدید می‌شود و به شکل حروف جریان می‌یابد: نوشتن به عنوان درمان؟» (پلات، ۱۳۸۱: ۲۵۵)

مشغله ذهنی سیلویا درباره خشونت هم در فرم خشن آثارش دیده می‌شود و هم در محتوای آن‌ها. این خشم گاه شوهرش را مورد حمله قرار می‌دهد و گاه پدرش یا مادرش را. او گاه به خود خشم می‌گیرد و گاه به جامعه خشنی که در آن زندگی می‌کند. به طور کلی خشونت شعر سیلویا واکنشی است نسبت به قساوت و خشونت بیرونی. به عنوان مثال، شعر «بابا» مسئله‌ای صرفاً شخصی را عنوان نمی‌کند... «این شعر عصری شیزوفرنیک را به تصویر می‌کشد که میان قساوت و عشق دو شقه شده و در انتها صرفاً می‌تواند خود را در تصاویر خشونت‌آمیز به جلوه آورد.» (ای. آر. جونز، ۱۹۷۰: ۲۳۸)

- ... هر زنی شیفته یک فاشیست است، / چکمه‌ای که چهره را در هم می‌کوبد، / دل‌سنگ و سنگین

سنگدلی مثل تو. (در کسوت ماه، بابا/ ۲۱۶)

در قطعه زیبای «آینه» نیز سیلویا از سایه خود با عبارت «نهنگ مخوف» یاد می‌کند. «نهنگ مخوف صرفاً تصویر پیروز شدن و زوال آشکار در روایت ظاهری نیست؛ بلکه تجسم دیگری از دیو به زحمت سرکوب‌شده شهوت و خشم است که به شعر پلات

می تازد، همان گونه که چون شبیحی در زندگی او ظاهر می شد. «(فریدمن، ۱۹۹۳: ۱۶۰، نقل از سرود مرغ آتش: ۳۵۸)

در منظومه «شکارچی خرگوش» از آخرین سروده های سیلویا نیز خشونت سطر به سطر جلوه گر است.

- آنجا مصاف خشونت بود؛ باد/ از موهایم دهان بندی به صورتم می زد/ و صدایم را از هم می درید... / پیوند ما نیز چنین بود/ رشته های تنگاتنگ سیم/ بین ما/ چنان به اعماق فرورفته/ که دیگر ریشه کن نمی شود؛/ و ذهنی حلقه وار می لغزد و/ چیزی پرتکاپو را در خود به بند می کشد؛/ به هم فشردگی بی که مرا نیز می کشد. (شکارچی خرگوش / ۸۳-۸۵)

اشاره های فراوان سیلویا پلات به عنصر خشم و خشونت، علاوه بر این که بی رحمی زمانه او را به مخاطب نشان می دهد، نشانگر برون گرایی شخصیت شاعر نیز هست.

۲-۷. سایه؛ نماد پوچی و ناامیدی

کهن الگوی سایه در شعر فرخزاد گاه تداعی گر پوچی و ناامیدی است. در قطعه «بر او بیخشایید» شاعر از سایه با لفظ «او» یاد می کند:

- بر او بیخشایید/ بر او که گاه گاه/ پیوند دردناک وجودش را/ با آب های راکد و حفره های خالی،

از یاد می برد/ و ابلهانه می پندارد/ که حق زیستن دارد. (تولدی دیگر، بر او بیخشایید / ۲۴۸)

شیوه زندگی شاعر جوان، شکست های پیاپی و سرخوردگی های فضای روشنفکری نوعی نیهیلیسم را به شعر فروغ وارد کرده است. یکی از پیامدهای این پوچ گرایی، واکاوی گذشته و انداختن تقصیر به گردن نیروهای موهوم است. یکی از این نیروهای موهوم «سایه» است.

شعر «دیر» در مونیخ سروده شده؛ زمانی که فروغ پس از جدایی از همسر به امید یک زندگی بهتر به آلمان سفر کرده، اما در آنجا هم جز تنهایی نصیبی ندارد:

- در چشم روز خسته خزیده است/ رؤیای گنگ و تیره خوابی/ اکنون دوباره باید از این راه/ تنها به

سوی خانه شتابی (عصیان، دیر / ۱۸۹)

او در تنهایی این گونه نتیجه می گیرد:

- تا سایه سیاه تو، این سان/ پیوسته در کنار تو باشد/ هرگز گمان میر که در آن جا/ چشمی به انتظار

تو باشد. (همان: ۱۸۹)

در شعر «وهم سبز» نیز شاعر «چشم‌های زندگی» (سایه) را دروغ‌گویانی می‌داند که او را از حرکت و رفتن ناامید می‌کنند:

تمام روز نگاه من / به چشم‌های زندگی‌ام خیره گشته بود / به آن دو چشم مضطرب ترسان / که از نگاه ثابت من می‌گریختند / و چون دروغ‌گویان / به انزوای بی‌خطر پلک‌ها پناه می‌آوردند... / و آن بهار، و آن وهم سبز رنگ / که بر دریاچه گذر داشت، با دلم می‌گفت: / نگاه کن! / تو هیچ‌گاه پیش نرفتی / تو فرو رفتی. (تولدی دیگر، وهم سبز / ۲۹۵)

«در جامعه‌ای که بافت فرهنگی آن آمیزه‌ای از دروغ، تظاهر و فساد باشد، شاعر به عنوان یک پدیده روشنگر در تلاش است تا نابسامانی و نادانی را از میان بردارد. فروغ با آن‌که خود محصول جامعه‌ای نابهنجار است، اما به سبب منش خاص خود در برابر فرهنگ مسلط مقاومت کرده، نوعی جدایی درونی را با چنین فرهنگی احساس می‌کند.» (حلبی و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۰۹)

کهن‌الگوی سایه به عنوان نماد پوچی و ناامیدی در شعر سیلویا نیز فراوان به کار می‌رود. ناامیدی شاعرانه سیلویا نیز حاصل تلخی‌ها و سردی‌های زندگی اوست. در قطعه «ماه و سرخ‌دار»، سرخ‌دار نمود سایه شاعر است که او را به سیاهی و سکوت می‌خواند. در شب این شعر گرچه ماه به صافی می‌درخشد اما موفق نمی‌شود که از سیاهی درخت بکاهد:

این نور اندیشه است، سرد و سیاره‌ای / درختان اندیشه سیاهند. نور آبی است... / سرخ‌دار به بالا اشاره می‌کند. شکلی گوتیک دارد / چشم‌ها به دنبالش بلند می‌شود و ماه را می‌یابد... / سقوطی طولانی کرده‌ام. ابرها گل‌های آبی و صوفیانه می‌دهند روی چهره ستارگان. / در کلیسا، قدیسان سراسر آبی خواهند بود، شناور بر پاهای ظریفشان روی نیمکت‌های سرد / دست‌ها و چهره‌هاشان خشک از تقدس. / ماه این همه را نمی‌بیند. او بی‌بر وحشی است. / و پیام سرخ‌دار سیاهی است - سیاهی و سکوت. (سرود مرغ آتش، ماه و سرخ‌دار / ۱۴۰ و ۱۴۲)

در قطعه «دو خواهر پرسیفون» شاعر به دو جلوه متفاوت از سایه خود می‌پردازد:

دو دخترند در این جا: / یکی خانه‌نشین است و دیگری خلوت‌گزین... (پلات، ۱۳۸۱، دو خواهر

پرسیفون / ۱۲۰)

یکی از این دو خواهر نماد تعقل است و دیگری نماد خیال‌پردازی و احساس. در آخر شعر هر دو خواهر پایان تلخی را تجربه می‌کنند:

(آن که خیال‌بافی می‌کرد) می‌بالد، با بدرهای بارور/ جهان در منظرش سبز می‌شود. / زندگی شاهانه را سپری می‌کند. / غرور کاذب پایانی تلخ دارد. / چون پوست لیمو رنگ می‌بازد. / (و دیگری) گام برمی‌دارد به سوی مرگ/ و تنی در هم شکسته را به کرم‌ها می‌بخشد. (همان/ ۱۲۲)

کهن الگوی سایه به عنوان نمادی از پوچی و ناامیدی دلیلی است بر شکست‌ها و ناکامی‌های هر دو شاعر و نیز نشانه گسست فکری و احساسی آنان با خانواده و جامعه خود.

۲-۸. سایه؛ جنبه‌های مثبت

به طور کلی کهن الگوها هم دارای جنبه‌های منفی هستند و هم می‌توانند مثبت و خلاق باشند.

یونگ در انتخاب کلمه سایه چیزی بیش از اشاره‌ای محض به چیزی تاریک و مبهم در اندیشه داشت؛ همچنان‌که وی خاطر نشان می‌سازد سایه بدون آفتاب و همچنین سایه‌ای بدون روشنایی خود آگاه وجود ندارد. این درحقیقت امر در طبیعت اشیاء است که روشنایی و تاریکی، آفتاب و سایه با هم وجود داشته باشند. سایه اجتناب‌ناپذیر و انسان بدون آن ناکامل است. گویی به طور غریزی می‌دانیم که طبیعت بشری به مایه اندکی از شرارت نیازمند است. (فوردهام، ۱۳۵۶: ۹۴)

اگرچه روانکاوان بیشتر به تحقیق درباره جنبه‌های منفی و مخرب سایه پرداخته‌اند، اما این کهن الگو تأثیرات مثبتی نیز دارد. از جمله می‌توان به بینش عمیق، واقع‌بینی، واکنش‌های مناسب، خلاقیت و آفرینندگی اشاره کرد. گزینه‌هایی که انسان را به ادامه زندگی امیدوار می‌کند نیز از جنبه‌های مثبت سایه است. ممکن است در نگاه اول برخی از این گزینه‌ها پست، بی‌ارزش و حیوانی به نظر برسند، اما همین گزینه‌ها در جایگاه مثبت و ارزشمندشان زندگی را در مسیری هدفمند به سوی تعالی هدایت می‌کنند.

فروغ فرخزاد به جنبه مثبت سایه کمتر نظر دارد. در «سپیده عشق» می‌سراید:

- ناشناسی درون سینه من/ پنجه بر چنگ و رود می‌ساید/ هم‌ره نغمه‌های موزونش/ گونیا بوی عود

می‌آید. (دیوار، سپیده عشق/ ۱۳۷)

در این سطرها خلاقیت، آفرینندگی و هنر از جنبه‌های مثبت سایه است که به شکل

طبیعی و غریزی در کنار دیگر جنبه‌های این کهن‌الگو زندگی انسان را به تعادل می‌رساند. در شعری دیگر او «در پشت چشم‌های له شده» و «در عمق انجماد» گویا چهره مثبت سایه را می‌بیند که در اوج ناامیدی و رنج، همچنان به زندگی در دنیایی بهتر امیدوار است:

— شاید هنوز هم/ در پشت چشم‌های له شده، در عمق انجماد/ یک چیز نیم‌زنده مغشوش/ بر جای مانده بود/ که در تلاش بی‌وقفش می‌خواست/ ایمان بیاورد به پاک‌ی آواز آب‌ها. (تولد دی‌گر، آیه‌های زمینی / ۲۸۳)

سیلویا پلات نیز گاه -به ندرت- به وجوه مثبت سایه اشاره می‌کند. در «نامه به یک جن» به جنبه کمال‌گرایانه کهن‌الگوی سایه می‌پردازد:

در وجودم نیمه خوبی هست؛ دلباخته آسمان، تپه‌ها، اندیشه‌ها، غذاهای لذیذ و رنگ‌های روشن. جن درونم می‌خواهد این خویشتن را به قتل برساند؛ به این ترتیب که از او می‌خواهد مظهر کمال باشد و گرنه به درد نخور است... جن درونم می‌خواهد که اگر کم و کاستی در کار من باشد، من فریادزنان پا به فرار بگذارم. می‌خواهد به من بقبولاند که آن‌قدر خوبم که باید کامل باشم، و گرنه هیچم... (در کسوت ماه، نامه به یک جن / ۴۹ و ۵۰)

در شعر «خفتگان» سیلویا به اهمیت نقش سایه در زندگی اشاره می‌کند:

— در هیچ نقشه‌ای پیدا نیست/ خیابانی که آن دو خفته در آن‌اند/ ما رد آن را گم کرده‌ایم. / گویی زیر آب آرمیده‌اند، در پرتوی آبی و یکنواخت... / بر افتاده از آن بالین گرم/ ما خوابی هستیم که آن‌ها می‌بینند. / آن‌ها در پناه پلک‌هایشان/ ایمن از هرگونه آسیب‌اند. / ما پوست می‌اندازیم/ و در زمانی دیگر می‌لغزیم. (در کسوت ماه، خفتگان / ۷۸ و ۸۰)

در این شعر زندگی واقعی از آن سایه است و زندگی ما گویا خوابی است که سایه می‌بیند. این تعبیر بسیار نزدیک است به شعر فروغ فرخزاد:

— زندگی آیا درون سایه‌ها مان شکل می‌گیرد/ یا که ما خود/ سایه‌های سایه‌های خویشتن هستیم؟ (دیوار، دنیای سایه‌ها / ۱۷۵)

۲-۹. یکی شدن با سایه؛ خودشکوفایی

یونگ می‌گوید: ایجاد سایه زمانی اتفاق می‌افتد که در زیر رویه ظاهری فردی در رنج است. رنجی که ناشی از یک خستگی مرگبار در زندگی است. زندگی‌ای که همه چیز آن بی‌معنی و خالی به نظر می‌رسد... آن وقت است که فرآیند ایجاد سایه شروع می‌شود... سایه هر چیزی که

فرد حاضر به اذعان و پذیرش نیست را برمی‌دارد، عین آشغال جمع کنی که پشت سرش راه افتاده، هر چه او دور می‌اندازد را جمع می‌کند، همه را در کوله‌ای نگاه می‌دارد و سپس آن‌ها را شخصی‌سازی می‌کند تا بیشتر راه‌ها بسته شود و سپس فقط یک راه برای فرد باقی می‌گذارد، راهی تنگ با یک درب باریک و عبوری دردناک از تنگه‌ای منقبض همچون به درون چاهی عمیق و تنگ و تاریک رفتن... (ر. ک: مورنو، ۱۳۸۰: ۶۷-۶۹)

این همان اتّفاقی است که در دوره اول زندگی فروغ و بیشتر هنرمندان شاهد هستیم. سایه در این دوره یادآور گرایش‌های پست و غریزی انسان است. گرایش‌هایی که در همه انسان‌ها وجود دارد و فروغ به عنوان هنرمند آن را از عمق ضمیر ناخودآگاه بیرون کشیده، برجسته می‌کند. پس از این مرحله است که فروغ تلاش می‌کند سایه‌اش را بشناسد تا خود و جهان را بشناسد و شکوفا شود.

دبی فورد (۱۹۵۵-۲۰۱۳) می‌گوید: «روشن کردن سایه نقاب را آشکار می‌کند، اما باید با دید عمیق و تفاهم به این نقاب نگاه کرد. زیرا درک آنچه پشت نقاب مخفی می‌کنیم بسیار ارزشمند است.» (فورد، ۱۹۹۸: ۶۵)

یونگ در این باره می‌گوید: جذب، انحلال و ادغام سایه به انسان قدرت وجود می‌بخشد و در نتیجه زمینه مناسبی برای فردیت بیشتر و قوی‌تر فراهم می‌کند. حفظ هشیاری نسبت به سایه و انحلال و ادغام سایه و به عبارتی درک و فهم ناخودآگاه شخصیتی نشانه اولین مرحله از فرآیند تحلیل است و بدون آن شناخت آنیما و آنیموس غیرممکن است... (ر. ک: مورنو، ۱۳۸۰: ۷۳)

شعر «دنیای سایه‌ها» از فروغ با گریزان بودن و دور از دسترس بودن سایه‌ها آغاز می‌شود:
 - شب به روی جاده نمناک / سایه‌های ما، ز ما گویی گریزان‌اند / دور از ما در نشیب راه / در غبار
 شوم مهتابی که می‌لغزد / سرد و سنگین بر فراز شانه‌های تاک / سوی یکدیگر به نرمی می‌رانند.
 (دیوار، دنیای سایه‌ها / ۱۷۴)

در ادامه شعر، شاعر، سایه را روح زندگی می‌داند:

- شب به روی جاده نمناک / ای بسا من گفته‌ام با خود / «زندگی آیا درون سایه‌ها مان رنگ می‌گیرد /

یا که ما خود سایه‌های سایه‌های خویش‌ت هستیم؟ (همان / ۱۷۵)

او در پایان شعر می‌کوشد با سایه خود یکی شود:

- من نمی‌خواهم / سایه‌ام را لحظه‌ای از خود جدا سازم / من نمی‌خواهم / او بلغزد دور از من روی

معرها / یا بیفتد خسته و سنگین / زیر پای رهگذرها... (همان / ۱۷۵)

یونگ نیز معتقد است برای رسیدن به آرامش باید سایه را شناخت و آن را کنترل و مهار کرد. پس از این شناخت است که شاعر خود و احساسات خود را می‌شناسد و به آگاهی می‌رسد.

نمونه‌ای دیگر:

- آه... / در سر من چیزی نیست به جز چرخش ذرات غلیظ / سرخ / و نگاهم / مثل یک حرف دروغ /

شرمگین است و فرو افتاده... (تولد دیگر، در غروبی ابدی / ۲۷۲)

- چنانکه دیده می‌شود در آغاز این قطعه، رابطه فروغ فرخزاد با سایه رابطه‌ای منفی و شرم‌آگین است، اما چند سطر بعد فروغ با آن رابطه دوستانه‌ای برقرار می‌کند. او به «فریاد» سایه خود در کوچه ذهن گوش می‌دهد و به آن می‌اندیشد. هم چنین تشبیه سایه به «موشی بی آزار» که در دیوار گاهگاهی گذری دارد، مبین شناخت و پذیرش این کهن‌الگو است. پس از این مرحله است که شاعر همراه با سایه خود آگاهانه و شجاعانه طغیان می‌کند:

- من به فریادی در کوچه می‌اندیشم / من به موشی بی‌آزار که در دیوار / گاهگاهی گذری دارد / سخنی باید گفت / سخنی باید گفت / در سحرگاهان، در لحظه لرزانی / که فضا همچون احساس بلوغ / ناگهان با چیزی مبهم می‌آمیزد / من دلم می‌خواهد / که به طغیانی تسلیم شوم / من دلم می‌خواهد / که بیارم از آن ابر بزرگ / من دلم می‌خواهد / که بگویم نه، نه، نه، نه! (همان / ۲۷۴ و ۲۷۵)

شناخت سایه و آشتی با او به سیلویا پالات نیز امید، دلگرمی و شجاعت می‌بخشد. او

در کتاب «جانی پنیگ و انجیل رؤیاها» می‌نویسد:

درست لحظه‌ای که فکر می‌کردم برای همیشه نابود شده‌ام، هاله صورت جانی پنیگ (سایه در نماد ترس) در قوس نورهای سقف بالای سرم ظاهر می‌شود. من مثل برگی سبک در میان دندان‌های پیروزی می‌لرزم. ریش جانی پنیگ روشن است. روشنائی در چشمانش برق می‌زند. کلامش تمام کیهان را باردار می‌کند و نورانی... عشقش مثل پرش از ساختمان بیست طبقه است، مثل طنابی بر گردن، خنجری در قلب. (پالات، ۱۳۹۳: ۵۰ و ۵۱)

اشعار سایه گون سیلویا بیشتر حالت روایی دارد که شاعر -معمولاً- پس از توصیف،

شناخت و پذیرش سایه با آن به آشتی می‌رسد. در «نامه به یک جن» می‌نویسد:

... ظاهرم را آرام نشان می‌دهم و از درون با اضطرابم می‌ستیزم. باید تصویر ملتمس حیوان هولناک درون را نفی کنم و به جای فرار از زندگی، با آن روز به روز رویارو شوم. با یک شعار یا عزم شبانه نمی‌توانم در جدال درونم پیروز شوم. باید بیرون روم از سایه ابر سیاهی که می‌خواهد همه هستی‌ام را با ادعای کمال به نابودی کشاند.» (پلات، ۱۳۸۲: ۵۰)

در روانشناسی یونگ سایه به خودی خود دشمن نیست و نباید سرکوب شود.

سایه زمانی دشمن می‌شود که یا نادیده گرفته شود و یا به درستی درک نشود... اگر سایه شامل نیروهای مثبت و حیاتی باشد، باید آن‌ها را با زندگی فعال در آمیزیم و نه این که سرکوبش کنیم. من باید دست از خودخواهی بردارد و اجازه دهد تا چیزی که ظاهراً منفی است، اما در واقع می‌تواند منفی نباشد، شکوفا گردد. (یونگ، ۱۳۸۹: ۲۶۶)

در شعر «قافیه» سایه به شکل غازی است لجوج که روده‌اش شانه‌ای از تخم‌های طلایی است اما دریغ می‌کند. درست لحظه‌ای که شاعر تصمیم می‌گیرد غاز (سایه) را بکشد، غاز درخواست بخشایش می‌کند. شاعر با او آشتی می‌کند و از برکات این آشتی بهره‌مند می‌گردد:

- از شکافی دود فشان / دردهای یاقوتش بیرون می‌زند. (در کسوت ماه، قافیه / ۶۸)

«زاغ سیاه در هوای بارانی» نیز جلوه‌ای از سایه است با همه خوبی‌ها و بدی‌ها. در این شعر، سیلویا به این درک میرسد که سایه مطلق خوبی یا مطلق بدی نیست؛ بلکه آمیزه‌ای از خوبی و بدی است و هنر زندگی در آن است که انسان بداند چگونه از آن بهره‌برد تا به تعادل و رستگاری برسد:

- بر آن شاخه خشک بلند / قوز کرده زاغی سیاه / و پرهایش را مرتب جابه‌جا می‌کند در باران. (در

کسوت ماه، زاغ سیاه در هوای بارانی / ۷۰)

در متن شعر، شاعر به توصیف و شناخت زاغ سیاه (سایه) می‌پردازد و در نهایت با او

همراه می‌شود:

- فقط می‌دانم که یک زاغ / در حال مرتب کردن پره‌های سیاهش / می‌تواند چنان بدرخشد / که

حواس مرا تسخیر کند / پلک چشمانم را بگشاید / و هراس از بیهودگی محض را / یک چند از میان ببرد.

(همان / ۷۲)

یکی از فعالیت‌هایی که در برخی شعرهای پلات نمود دارد، حرفه زنبورداری است. در قطعه «نیش‌ها» به این موضوع پرداخته شده است. این قطعه از زوایای گوناگون قابل بررسی است، از جمله در مبحث ضمیر ناخودآگاه و کهن‌الگوی سایه. کندو در این شعر استعاره‌ای است از ضمیر ناخودآگاه و گروه زنبوران با ویژگی‌های متعدد و متفاوت، جنبه‌های مختلف و گاه متضاد کهن‌الگوی سایه.

فعالیت زنبورداری، زنبوردار را مورد تهدید قرار می‌دهد؛ او باید در کندویش نظم و انضباط را برقرار کند و علاوه بر آن، فن زنبورداری را درک کرده و بر آن مسلط شود، که شامل آزادسازی ملکه در مراسم پرواز عروسی و باروری متعاقب آن است. شاعر هم زنبوردار، استاد کار و شاغل است و هم زنبور ملکه که در آسمان اوج می‌گیرد. «نیش‌ها» با تصویر پیروزی و فرار از تنگنا و محدودیت پایان می‌یابد. (فریر، ۱۹۷۹: ۲۱۴)

- فکر می‌کردند به مردن می‌ارزد، اما من / خویشتمی دارم برای بازیافتن، ملکه‌ای. / آیا مرده، آیا در خواب است؟ / کجا بوده، با بدن سرخ چون اسدش، با بال‌های شیشه‌ای اش؟ / حال پرواز می‌کند / مخوف‌تر از همیشه، داغ / سرخ در آسمان، ستاره دنباله‌دار سرخ / بر فراز ماشینی که موجب مرگش شد - آن آرامگاه، خانه مومی. (سرود مرغ آتش، نیش‌ها / ۱۶۹ و ۱۷۰)

جدول مقایسه‌ای کاربرد کهن‌الگوی سایه در اشعار فرخزاد و پلات

سیلویا پلات	فروغ فرخزاد	
+ زیاد	+ زیاد	کامجویی لذت
- کم	+ زیاد	غم و اندوه فردی
+ زیاد	+ زیاد	اندوه انسانی
+ زیاد	- کم	حقارت و ناتوانی
+ زیاد	+ زیاد	مرگ
+ زیاد	- کم	ترس
+ زیاد	- کم	خشم و خشونت

+ زیاد	+ زیاد	پوچی و ناامیدی
- کم	- کم	جنبه مثبت سایه
+ زیاد	- کم	آشتی با سایه

۳. نتیجه گیری

بررسی و مقایسه کهن‌الگوی سایه در شعر فرخزاد و پلات و توجه به جدول مقایسه‌ای کاربرد این کهن‌الگو در شعر آنها علاوه بر این که نشان دهنده زوایای پنهان شخصیت آنان است، فضای خانواده و جامعه آنان را نیز تا حدودی به ما می‌شناساند.

کمبود محبت در دوران کودکی و مهم‌تر از آن ازدواج ناموفق سبب شده هر دو شاعر مورد بحث همواره در آرزوی عشق و محبت باشند. این نکته باعث شده سایه در مفهوم کامجویی و لذت‌طلبی در شعر آنها فراوان دیده شود.

فقدان عاطفه، تجربه خشونت و علاوه بر آن شکست‌های اجتماعی مکرر چهره‌ای دیگر از کهن‌الگوی سایه یعنی غم و اندوه را آشکار می‌کند؛ با این تفاوت که اندوه فروغ در دوره اول شاعری، غم و اندوه دختری است جوان و احساساتی؛ و مدتی طول می‌کشد تا فروغ اندوه عمیق انسانی را بیان کند حال آن که سیلویا پلات از همان نخستین شعرهای خود با زبانی نمادین، اندوه فردی خود را به اندوه بشری گره می‌زند.

سایه در مفهوم پوچی و ناامیدی و مرگ نیز در شعر دو شاعر فراوان دیده می‌شود که حاصل شکست‌ها و ناکامی‌های آنان است.

کهن‌الگوی سایه به عنوان نماد حقارت و ناتوانی در شعر فرخزاد و پلات کاربردی متفاوت دارد. احساس حقارت و ناتوانی در شعر فروغ بیشتر حاصل یک سنت ادبی ایرانی است؛ کرنش شاعر عاشق در برابر معشوق در حالی که احساس حقارت در شعر و نیز نثر سیلویا بسیار عمیق است و بیانگر یک ویژگی شخصیتی.

نمودهای دیگر این کهن‌الگو مانند ترس و خشم و خشونت در شعر سیلویا آشکارایی بیشتری دارد. این مسئله گرچه نشان‌دهنده برون‌گرایی نسبی او نسبت به فروغ است، فضای

خانواده و جامعهٔ خشن تر او را نیز نشان می‌دهد. به طور کلی سیلویا پلات با به نمایش گذاشتن جلوه‌های بیشتری از کهن‌الگوی سایه، به شناخت کامل‌تری از آن می‌رسد و بهتر با آن آشتی می‌کند، در حالی که در شعر فروغ جلوه‌های فعال این کهن‌الگو کمتر به چشم می‌خورد. این نکته علاوه بر این که به سکون و آرامش نسبی زندگی فروغ نسبت به سیلویا اشاره دارد، می‌تواند نشانگر حجب و حیای ذاتی و درونگرایی شاعر شرقی نیز باشد. همچنین این مسئله سبب شده فروغ فرخزاد علی‌رغم تلاش فراوان، در آشتی با سایه چندان موفق نباشد و گونه‌ای ابهام، بی‌قراری و اضطراب زندگی و شعر او را در برگیرد.

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- اکبری بیرق، حسن. (۱۳۸۸). «بررسی تطبیقی شعر و اندیشهٔ فروغ فرخزاد و سیلویا پلات». *نشریهٔ زبان و ادب فارسی*. دورهٔ ۵۲، شمارهٔ ۲۱۲. صص ۱۹-۴۴.
- براهنی، رضا. (۱۳۸۰). *طلا در مس*. تهران: انتشارات زریاب.
- بزرگ چمی، ویدا. (۱۳۸۷). «کلیات ادبیات تطبیقی». *فصلنامهٔ نامهٔ انجمن*. شمارهٔ ۳۰. صص ۱۵۶-۱۴۱.
- پلات، سیلویا. (۱۳۸۱). *گزیدهٔ اشعار*. گردآورنده: تدهیوز. ترجمهٔ اسدالله امرایی و سایر محمّدی. چاپ اول. تهران: نقش و نگار.
- پلات، سیلویا. (۱۳۸۲). *در کسوت ماه*. ترجمهٔ سعید سعیدپور. چاپ اول. تهران: مروارید.
- پلات، سیلویا و هیوز، تد. (۱۳۸۰). *شکارچی خرگوش*. ترجمهٔ محمّدرحیم اخوت و حمید - فرازنده. چاپ اول. اصفهان: نشر فردا.
- پلات، سیلویا و هیوز، تد. (۱۳۹۳). *جانی پنیک و انجیل رؤیاها*. ترجمهٔ ثمین نبی‌پور. ویراستار: محدثه گودرزینیا. چاپ اول. تهران: نشر افق.
- تیگم، پل وان. (۱۹۳۱). *الادب المقارن*. ترجمهٔ سامی مصباح الحسامی. بیروت. المكتبة العصرية. بی‌تا.
- حلبی، علی‌اصغر و احمدی چناری، علی‌اکبر و بهمدی، زهرا. (۱۳۹۳). «بررسی تطبیقی درونمایه‌های اجتماعی مشترک در شعر فروغ فرخزاد و سعادت الصّباح (با تکیه بر رویکرد

- زنانه». *نشریه ادبیات تطبیقی*. سال ششم. شماره ۱۱. صص ۹۵-۱۱۷.
- زرقانی، سید مهدی. (۱۳۸۴). *چشم انداز معاصر ایران*. چاپ دوم. تهران: نشر ثالث.
- سعیدی، علی اصغر و عبدالله زاده، صدیقه. (۱۳۹۵). «مطالعه تطبیقی اشعار فروغ فرخزاد و سلویا پلات». *یازدهمین گردهمایی بین المللی انجمن ترویج زبان و ادب فارسی*.
- شریف زاده، منصوره. (۱۳۹۲). «اشعار فروغ فرخزاد و سلویا پلات از دید تطبیقی». *فصلنامه علمی - تخصصی دردری*. گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف آباد. سال سوم. شماره ۷. صص ۳۳-۴۶.
- شولتز، دوان پی؛ شولتز، سیدنی ال.ن. (۲۰۱۳). *نظریه های شخصیت*. ترجمه یحیی سید محمدی. چاپ دهم. تهران: نشر ویرایش.
- علوی زاده، فرزانه سادات. (۱۴۰۰). «مطالعات میان رشته ای ادبیات تطبیقی، رویکردهای روش شناسی آن و بحران هویت ادبیات تطبیقی». *نشریه ادبیات تطبیقی*. سال سیزدهم. شماره ۲۵. صص ۱۷۹-۲۰۷.
- فرخزاد، فروغ. (۱۳۸۳). *مجموعه اشعار*. چاپ اول. تهران: انتشارات شادان.
- فرخزاد، فروغ. (۱۳۴۵). *حرف هایی با فروغ*. تهران: انتشارات مروارید.
- فورد، دی. (۱۹۹۸). *نیمه های تاریک وجود*. ترجمه محمدجواد شجاعی. تهران: نیک فرجام.
- فورد هام، فریدا. (۱۳۵۶). *مقدمه ای بر روانشناسی یونگ*. ترجمه مسعود میربهاء. چاپ سوم. تهران: اشرفی.
- کوپر، جی. سی. (۱۳۹۲). *فرهنگ نمادهای آیینی*. ترجمه رقیه بهزادی. چاپ اول. تهران: نشر علمی.
- قنبرعلی زاده، رقیه. (۱۳۸۶). *سرود مرغ آتش*. ویراستار: منیژه عبداللّهی. چاپ اول. تهران: نشر گل آذین.
- مارتین، جورج آر. آر. (۱۹۹۶). *نعمه یخ و آتش*. ترجمه رؤیا خادم الرضا. نشریه الکترونیکی ویدا.
- مورنو، آنتونیو. (۱۳۸۰). *یونگ، خدایان انسان مدرن*. ترجمه داریوش مهرجویی. چاپ دوم. تهران: مرکز.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۹). *انسان و سمبل هایش*. ترجمه محمود سلطانیه. چاپ دوم. تهران:

جامی.

-یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۷). *روح و زندگی*. ترجمه لطیف صدقیانی. چاپ سوم. تهران:

جامی.

-یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۸۵). *روانشناسی ضمیر ناخودآگاه*. ترجم محمدعلی امیری. چاپ چهارم. تهران: علمی و فرهنگی.

ب. منابع لاتین

- Freedman, William. (1995). "The Monster in Plath's Mirror". *"papers on language and literature"*. Vol. 29, Issue 2. PP: 69-152.
- Freer, Carole. (1979). «The Beekeeper's Apprentice» in *Silvia Plath: New views on the Poetry*. Edited by Gary Lane. *"The Johns Hopkins University Press"*. Baltimore. PP: 203-217.
- Jones, A. R. (1970). "On Daddy". *The Art of Silvia Plath*. Ed. *"Charles (Indian University) Press"*. PP: 230-360.
- Park, Jooyoung. (2002). "I could kill a woman or wound a man". in: *"Women's studies"*. Vol. 31. Issue 4. PP: 467-497.